

Людміла СІНЬКОВА,
доктар філалагічных навук

АЛЯКСЕЙ КАРПЮК І ЯГО ЛІТАРАТУРНЫ ГЕРОЙ З ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ

УДК 821.161.3.09"20"(092)Карпюк А. Н.

У артыкуле характарызуецца творчасць А. Карпюка ў кантэксце беларуска-польскага геаграфічнага і культурнага памежжа першай паловы XX ст. Разглядаецца адлюстраванне гісторыка-культурных падзей у лёсах герояў апавесці "Данута" А. Карпюка. Вызначаюцца элементы аўтабіяграфізму, рысы рамантычнага светабачання ў кругагледзе персанажаў, развіццё А. Карпюком жанру апавесці ў беларускай літаратуры.

Ключавыя словы: беларуская літаратура, апавесць, заходнебеларускі рэгіён, міжваенная Польшча, Віленшчына, Гродзеншчына, пасіянарнасць, рамантызм.

The article characterizes the work of A. Karpiuk in the context of the Belarusian-Polish geographical and cultural borderland of the first half of the 20th century. The reflection of historical and cultural events in the fates of the heroes of A. Karpiuk's story "Danuta" is considered. The elements of autobiography, features of a romantic worldview in the characters' outlook, and A. Karpiuk's development of the novel genre in Belarusian literature are identified.

105

Сярод пісьменнікаў, якія прыйшлі ў айчынную літаратуру з заходніх рэгіёнаў Беларусі ў XX ст., пачэснае месца належыць Аляксею Нічыпаравічу Карпюку (14 красавіка 1920 г., в. Страшава, цяпер Беластоцкае ваяводства, Польшча – 14 ліпеня 1992 г., Гродна). Ён вядомы як празаік і журналіст, грамадскі дзеяч і арганізатар культурнага жыцця найперш на Гродзеншчыне, дзе шмат гадоў загадваў Гродзенскім аддзяленнем Саюза пісьменнікаў БССР. Талент Аляксея Карпюка быў адзначаны Літаратурнай прэміяй імя І. Мележа, асветніцкая дзейнасць – званнем заслужанага работніка культуры БССР, а мужнасць у гады Вялікай Айчыннай вайны – ордэнамі Чырвонага Сцяга, Айчыннай вайны І і II ступені, залатым крыжам "Virtuti Militari". Невыпадка адна з вуліц сучаснага Гродна носіць імя Аляксея Карпюка.

Усё жыццё празаік заставаўся яскравым пасіянарнем, заўсёды адстойваў права беларуса на ўвагу і павагу з боку чыноўнікаў любых бю-

ракрытых устаноў – ці то ў Вільні, Беластоку і Варшаве, ці то ў Гродне, Мінску і Маскве. Высокі і самавіты, А. Карпюк у любым людскім гурце абавязкова прыцягваў да сябе ўвагу, знешняя нешараголасць пацвярджалася літаратурным талентам і мужнасцю натуры, што найбольш поўна выявілася ў гады вайны з гітлераўскім Трэцім рэйхам. Па словах Васіля Быкава, "Карпюк быў ня з тых, хто мог бязвольна скарыцца ўладзе, ці ворагу, ці звычайнай жыццёвай бязглуздыцы. Усё жыццё гэты чалавек імкнуўся асядлаць свой лёс, хаця тое і каштавала яму аграмадных высілкаў і далёка не заўжды ўдавалася. Але ўдавалася нават у вайну, як ён уцякаў з канцлягеру, пасля выбавіўся ад расстрэлу ў партызанскай брыгадзе. Ды й на фронце ўвогуле яму шэнціла, бо пазбыцца пагібелі зь яго цяжкой ранай ня кожнаму ўдалося б" [1, с. 246].

Былы камандзір партызанскага атрада і ветэран-франтавік з баявымі ўзнагародамі, А. Карпюк шмат здзейсніў і як арыгінальны пісьменнік. З яго мастацкай спадчыны і чытачы, і даследчыкі часта вылучаюць апавесць "Данута", яна ўваходзіць у кола выдатнай беларускай прозы рамантычнага кшталту. Твор аўтабіяграфічны, яго галоўны герой Янка Барташэвіч мае нават знешняе падабенства з маладым А. Карпюком – мяркуючы па фатаграфіях пісьменніка, зробленых ля бацькоўскай хаты ў юнацтве, "за польскім часам". Асноўнае дзеянне апавесці распачынаецца ў 1938 г.: Янку Барташэвічу, выпускніку "паўшэхнай" школы-сямігодкі, застаецца няпоўны год вучобы да 1 верасня 1939 г., калі пачнецца Другая сусветная вайна, неўзабаве Заходняя Беларусь будзе далучана да Савецкай, а потым ён стане партызанам вайны Вялікай Айчыннай.

Міжваенны час, у якім жывуць і дзейнічаюць маладыя максіmalісты А. Карпюка з апо-

весці "Данута", бліжэйшы да сучаснай моладзі, чым улюбёнае беларускімі рамантыкамі – найперш Уладзімірам Караткевічам – XIX стагоддзе. Яно, больш аддаленае, вельмі шчыльна засвоена айчынай патрыятычна-прыгодніцкай прозай як важная і адрэфлексаваная ў гістарыяграфіі эпоха з буйнымі падзеямі, вызначальнымі і для беларусаў, і для іншых славян, са зваротам да рамантызму з характэрным для яго патрыятычным пафасам, вобразамі высакародных герояў і іх антыподаў. Аднак эпоха, у межах якой упісана рамантычная апавесць "Данута" А. Карпюка, відаць, яшчэ недастаткова асветлена навукоўцамі і не настолькі аддалілася ад нас у часе, каб мы маглі ўспрымаць яе атмасферу і рэчывнасць як прыдатныя для прозы гістарычнага касцюма – з сюжэтам, арганізаваным хрэстаматычным фактаграфічным фонам і "заселеным" персанажамі з заходнебеларускага рэгіёна, здатнымі на палкія пачуцці і ўчынкi. Тым не менш пісьменнік абірае для апавяду той этапны для станаўлення айчынай дзяржаўнасці адрэзак часу.

Магнетызм "Дануты" ў вялікай ступені звязаны з лакалізацыяй сюжэта ў ваколіцах Вільні 1930-х гг. Пісьменнік перанёс чытача ў самае сэрца беларуска-літоўска-польска-яўрэйскага этнакультурнага памежжа ды дзяржаўна-геаграфічнага памежжа польска-беларускага. Арганізаваны такім чынам хранатоп дае мастаку выдатныя магчымасці для стварэння персанажаў, нязвыклых савецкаму чытачу 1960-х гг. А. Карпюк малюе часы, калі Вільня – крывіцкая Мекка (У. Жылка), – былая сталіца беларусаў у Вялікім Княстве Літоўскім, Рускім і Жамойцкім, уваходзіла ў Другую Рэч Паспалітую (1918–1939).

Герой апавесці Янка Барташэвіч едзе ў Вільню, бо марыць прадоўжыць вучобу пасля вясковай польскай сямігодкі. Спачатку не ўсё ладзіцца: Віленскай беларускай гімназіі ўжо няма (пасля далучэння Сярэдняй Літвы да Польшчы яна ператворана ў беларускую школу ў Навагрудку). Янку няпроста: "У пачатку восені 1938 года я прыехаў у Вільню і паступіў на вячэрнія курсы пры жаночым ліцэі. На курсы ішоў той, хто не мог трапіць у гімназію або быў пераростак, як я" [2]. Каб плаціць за навучанне, трэба працаваць, але гэта не палохае юнака. (Праўда, крыху пазней у яго з'явіўся намер перабегчы ў БССР, каб вучыцца бясплатна, але крытычны погляд героя на авантуру ўзяў верх. Між іншым, сам А. Карпюк рабіў такую спробу, ды на польскім баку мяжы быў арыштаваны.) Янка праваслаўны беларус з сям'і, што мае не дужа ўрадлівую зямлю. Юнак не баіцца цяжкасцей: ён моцны і спрактыкаваны ў жыццёвых варунках, мае годнасць і гатовы бараніць яе; чуйны да ўсяго жывога, любіць родныя мясціны. Праўда простых

рэчаў і абавязкаў даведзена яму бацькамі: трэба жыць сваім розумам і дбаць пра сумленнасць. Янка добра ведае гісторыю: для яго Рэч Паспалітая – толькі этап у радаводзе, што карэніцца ў Полацкім княстве і Вялікім Княстве Літоўскім, а сацыяльная няроўнасць, паводле якой юнак знаходзіцца на нізкай ступені ў грамадстве, прыводзіць яго да захаплення камуністычнай ідэяй і сацыялізмам. На вуліцах Вільні Янку дражняць рускім, "кацапам" за "камсамольства". Аднак ён цвёрда ведае сваё месца беларуса сярод такіх са-мых маргіналізаваных у міжваеннай Польшчы ўкраінцаў, літоўцаў, яўрэяў. І асабліва – сярод маладых віленчукоў (класава прывілеяваных, як лічыць Янка, гледзячы на забавы мясцовай "залатой моладзі"), якія ўжо не ў адным пакаленні ўсведамляюць сябе грамадзянамі Польшчы, спадчыннікамі высокай польскай культуры і "праўдзівымі" палякамі.

На першай жа старонцы апавесці вяснаццяцігадовы Янка Барташэвіч бачыць праз зашклёныя дзверы ліцэя дзявочы хор, а ў ім – суседку па вуліцы Дануту Янкоўскую, дачку генерала, "буржуйку", але разам з тым мілую, натхнёную, вельмі прыгожую дзяўчыну. Тэма кахання раскрываецца пісьменнікам праз пастаяннае прыцягненне і адшурхоўванне юнака і дзяўчыны. Янка ўвесь час нагадвае сабе, што Данута – чужая, кахаць яе няварта, але кахае ўсё мацней, і яна ўсё больш горнецца да яго. Сярод знаёмых з кніг вобразаў закаханых Янка прыгадвае найперш герояў Джэка Лондана – грубіяна Марціна Ідэна і вытанчаную Руф Морз, якія не могуць быць разам. Супярэчлівыя стасункі з Данутай зліваюцца з марамі і фантазіямі хлопца: якія подзвігі ён мог бы здзейсніць; як мог бы параненым трапіць у яе дом, і яна б яго ратавала...

Так, перад намі рамантычны герой – беларус з вёскі, прагны да ведаў, разумны, моцны і прыгожы; у 15 гадоў ён ужо быў у пастарунку, перажыў смерць сябра і носіць з сабою яго рэвальвер, удзельнічае ў супраціве ўладам і разносіць улёткі, ён і не абы-які баксёр! А свет гераіні – фартэпіяна ў доме, што нагадвае хлопцу казачны замак прынцэсы; тут заўсёдня тонкія пахі духоў, цукеркі, ілюстраваныя часопісы на польскай, нямецкай, французскай, англійскай мовах. Данута лічыць, што не абавязкова быць графам, але не трэба быць дзікуном, хоча навучыць Янку этыкету. Аднак хлопец часам за грубасцю хавае збянтэжанасць і думае, што ветлівасць – форма прытворства. Слабеючы перад каханай, Янка кожны раз прымушае сябе згадваць, што панства яе сям'я аплачана цяжкай працай беларускіх сялян. Разам з тым Янка захапляецца сілай мастацкага слова (Данія яшчэ меншая за Беларусь, думае ён, а дзякуючы

Х. К. Андэрсену дзеці з усяго свету ведаюць пра яе); марыць прачытаць польскі пераклад шолахаўскага “Ціхага Дона”, што з’явіўся ў гарадской бібліятэцы; любуецца віленскім касцёлам Святой Ганны; збіраецца на сустрэчу з паэтам Міхасём Гранітам, якога толькі што выпусцілі з лукішскай турмы; захапляецца канцэртамі Міхася Забэйды-Суміцкага; а яшчэ любіць гісторыі пра Пінкертана і фільмы пра каўбояў.

Ёсць у спатканнях Янкі з Данутай не толькі кантрасты, але і шчаслівае паразуменне. Яна таксама сэрцам адчувае несправядлівасць, чужы боль, шчыра імкнецца зразумець каханага. Нават абразае косы, каб дагадзіць яму прычоскай накішталт той, якую мела Эмілія Плятэр... Данута абураецца мясцовымі антысэмітамі і смела кідаецца на дапамогу скрываўленай Бэце, дачцэ суседа-гандляра; у ліцэі заступаецца за беларускую мову – называе яе каралеўскай, бо беларускай пісаў Ягайла; абураецца прафесарам-шавіністам Залескім. Разам маладыя людзі гавораць пра герояў Сянкевіча (Данута называе Янку Лонгінусам – так звалі беларуса з рама на “Агнём і мячом”), пра Касцюшку і Валадыёўскага, а таксама пра тое, што зоркі найлепш бачныя з калодзежа, а дзікаватая мясцовая азярынка не менш дзівосная, чым швейцарскія азёры. Вайна разлучыць закаханых, і Янка толькі раз убачыць Дануту перад тым, як яе, падпольшчыцу, пакараюць смерцю гітлераўцы.

Антыпод станоўчым героям – Генрых Станеўскі, крыху старэйшы за Янку маладзён з суседняй вёскі, каларытны вобраз прыстасаванца, які служыў і ў дэфензіве, і ў савецкіх карных органах, і ў гітлераўскіх, дзе назваўся фольксдойчам (яго продкі з Памераніі). А. Карпюк стварыў тып прыстасаванца намнога больш подлага, чым, напрыклад, купалаўскі Мікіта Зносак, – у адпаведнасці з законамі рамантычнай тыпізацыі ў літаратуры.

Папличнікаў і добрых сяброў Янкі прадстаўляюць такія персанажы, як студэнтка Універсітэта імя Стэфана Баторыя рамантычная Вольга, мужны Сцяпан Рамановіч, вопытны падпольшчык Яцкевіч, сябра па курсах літовец Альбінас Суткус і студэнт-украінец Шыманскі. Сардэчна ставіцца герой да панскай прыслугі, сваёй гаспадыні, што здала яму жылло, і гэта падкрэслівае пэўнасць яго характару. Важныя для Янкі сустрэчы з Луцэвічам – работнікам беларускага краязнаўчага музея: разам яны вывучаюць гісторыю Вільні і праводзяць вопыты-рэканструкцыі старых рамёстваў. Моцнае ўражанне робяць на юнака і сустрэчы з каталіцкімі манашкамі-дабрачынніцамі, з ксяндзам з закрытага інтэрната ордэна езуітаў, куды хлопец, як і іншыя беларусы-вяскоўцы, прыходзіў шукаць

працы. З непрыхаванай іроніяй пададзены пісьменнікам фігуры віленскага дробнага і больш санавітага панства, у тым ліку вобраз польскага “рыцара” – маладога і фізічна нягетлага князя Браніслава Любецкага, жаніха Дануты.

Другая палова твора, дзе мы бачым Янку Барташэвіча ў партызанскім атрадзе, сочым за перыпетыямі яго лёсу, у тым ліку пачуццямі да будучай жонкі, іншых дзяўчат, – напісана яшчэ больш дынамічна і белетрыстычна: тут тэкст поўнаасцю адпавядае жанру прыгодніцкай юнацкай аповесці, перагуквацца з традыцыямі савецкай прозы для моладзі. Мы чытаем, як пасля Другой светнай вайны, ужо маючы сям’ю і дзяцей, герой прыязджае ў сталіцу савецкай Літвы – Вільнюс, спадзеючыся адшукаць сляды Дануты. У фінале ён знаходзіць ліст, пакінуты ёю 30 гадоў таму, з гарачымі словамі кахання і адданасці таму высокаму, чым гарэлі іх душы ў юнацтве. Безумоўна, рамантычная і белетрыстычная гісторыя заходнебеларускіх юнака і дзяўчыны, намалёваная А. Карпюком, застаецца адной з самых яскравых у беларускай літаратуры.

Уладзімір Калеснік, прыгадваючы былое сяброўства з Аляксеем Карпюком, пісаў пра гады іх маладосці: “Бліжэй пазнаёміліся мы з Карпюком у Наваградскім педвучылішчы, якое спешна было адкрыта недзе ў пачатку 1940 года і сцягнула ў свае інтэрнаты, абсталяваныя ў будынках польскіх ваяводскіх устаноў, частку вучняў з дзесяцігодкі і новую групу пераросткаў, адрэзанных ад асветы рэпрэсіямі санацыйнага ўрада ці беднасцю” [3, с. 5]. Тут пяцёра хлопцаў, маладых энтузіястаў, аб’ядналіся ў “харчовую камуну”: “тады сяляне заходніх абласцей яшчэ не разжыліся савецкімі грашыма, таму ўтрымлівалі сваіх дзяцей у гарадскіх школах, падвозячы ім натуральны харч”. Юнакі “разам шукалі, як ва ўмовах новай школы рэалізаваць ідэалы сацыялізму, справядлівага ладу жыцця. Эліта гэтая вырасла ў гушчы заходнебеларускага нацыянальна-вызваленчага руху, несла ў сабе яго заветы: уз’яднаць народ на платформе сацыяльнай справядлівасці, адрадыць нацыянальную культуру, даць шанц беднаце” [3, с. 5]. Можна сказаць, што рамантычную мару юнацтва – знайсці сябе ў працы дзеля радзімы – Аляксей Карпюк выдатна спраўдзіў.

Спіс літаратуры

1. Быкаў, В. Выключэнне Карпюка / В. Быкаў // Поўны збор твораў : у 14 т. / В. Быкаў. – Мінск, 2009. – Т. 8. – С. 246–250.
2. Карпюк, А. Н. Данута : апавесць / А. Н. Карпюк. – URL: https://knihi.com/Alaksiej_Karpiuk/Danuta.html (дата звароту: 14.03.2025).
3. Калеснік, У. Плён творчасці – дослед жыцця : [аб А. Карпюку] / У. Калеснік // Выбраныя творы : у 2 т. / А. Карпюк. – Мінск : Маст. літ., 1991. – Т. 1. – С. 5–22.